

מעמד קהילות היהודים בתפוצות בימינו בפרספקטיבה השוואתית

גדעון שמעוני

חיבור זה עוסק במעמד קהילות היהודים בתפוצות בימינו. "מעמד" פירושו מכלול של היבטים: הבסיס החוקי והנהוג המקובל שעליהם מושתת קיום היהודים כקולקטיב; דרכי התאגדות היהודים כקהילה; אופן התפיסה של קהילת היהודים בעיני רשויות המדינה ובעיני בני חברת הרוב; דרך התייחסותם של בני הקהילה אל השייך היהודי שלהם ביחס לחברת הרוב ולמיעוטים אחרים במדינה. מטרת החיבור היא להציע **מסגרת קונספטואלית להוראת הנושא מתוך פרספקטיבה השוואתית.**

ברקע להצעה יש לשאול שאלה מקדמית הדורשת הסבר היסטורי: מה הייתה ההשפעה של המודרנה ושל תהליך "האמנציפציה" היהודית המתלווה אליה על קיום הקהילות היהודיות ועל מעמדן?

השינוי במעמד הקהילות בעקבות המודרנה

עיקרה של האמנציפציה לגבי היהודים כפרטים התבטאה בכך שהם קיבלו אותן הזכויות והחובות האזרחיות שניתנו בחוק לכל אזרחי המדינה המודרנית. היה זה תהליך שהחל בשלהי המאה ה-18 בעקבות המהפכה הצרפתית והתפשט באופן לא סדיר אל תוך המאה ה-20. משנת 1871 נהנו היהודים שחיו בבריטניה, במערב אירופה ובמרכזה ובצפון אמריקה מהאמנציפציה במובנה הפורמאלי. לעומת זאת, במזרח אירופה הושגה האמנציפציה רק בעקבות המהפכה הרוסית של 1917. הייתה זו מזרח אירופה שהכילה את ריכוז האוכלוסין היהודי הגדול ביותר בעולם - כ-5 מיליון בתחילת המאה ה-20, גם לאחר תחילת תהליך ההגירה הגדולה אל ארצות העולם החדש, בעיקר ארצות הברית. במזרח התיכון המוסלמי ובצפון אפריקה שכן אחוז קטן בלבד של האוכלוסייה היהודית בעולם - פחות ממיליון איש בראשית המאה העשרים. באזור זה התפתחו זכויות אזרחיות מודרניות רק במרוצת המאה ה-20, מלבד באלג'יריה בה השיגו היהודים זכויות אזרחיות כבר בשנת 1870.

במציאות, אמנם, קיים תמיד פער בין השוויון האזרחי התיאורטי לבין יישומו בפועל. במשך המאה ה-20 חוו היהודים בכל הארצות מגוון רחב של אפליות, בצורות ובדרגות שונות, במיוחד במרחב החברתי. ארצות הברית לא יצאה דופן, על אף שנחשבה כמדינה בעלת היחס הטוב ביותר כלפי היהודים. יתר על כן, האנטישמיות אשר שיאה התבטא בשואה, ערערה באופן הרסני את זכויות האזרח והאדם של יהודים ברחבי אירופה. היחס כלפי היהודים במדינות ערב המוסלמיות היה מושרש במסורת שקבעה את מעמד ה- ד"ימה לפיה היהודים היו נסבלים כנתינים לגיטימיים, אך לא נהנו משוויון בזכויות ובחובות ונחשבו נחותים מבחינה חברתית. השפעת הקולוניאליזם האירופי זירזה את המודרניזציה של ארצות האסלאם וגם קידמה את זכויות האזרח של יהודי האזור. תהליך זה חל תוך כדי השתלבותם בגורם הקולוניאלי עצמו. התהליך גרם לניכור חברת הרוב המוסלמית כלפי המיעוט היהודי והוחמר באופן חריף, עד כדי אסון, בתגובה להיווסדה של מדינת ישראל. כתוצאה מכך, עזבה כמעט כל האוכלוסייה היהודית את המדינות הערביות.

בסיכומו של דבר, ניתן לומר שעידן האמנציפציה, במובן של מתן זכויות אזרח שוות המעוגנות בחוק, חל על היהודים בשלמות רק לאחר מלחמת העולם השנייה. יחד עם זאת, נותרו מכשולים והפרות ביישום זכויות אזרחיות גם בעת הזו.

לפני עידן האמנציפציה, קהילות היהודים באירופה נחשבו במהותן כזרות לחברה ההיררכית-מעמדית המארכת. הן היו נתונות, לכן, במעמד מותנה ומוגבל מאוד. עצם ישיבתם של היהודים בכל מקום מותנית הייתה בחסד ולא בזכות. משום כך קל היה לבטל אותן הטבות שניתנו להם, כפי שאכן קרה לעיתים. למשל, היהודים הוגלו מאנגליה ב-1191, ומספרד ב-1492. יחד עם זאת, קהילות יהודיות נהנו ממידה משמעותית של אוטונומיה לא רק בתחומי החיים הדתיים ובניהול החינוך של ילדיהם, אלא גם בענייני משפט ובניהול גביית המיסים לפי דרישות המושלים שלהם. קהילות יכלו לנהל את חייהן על פי ההלכה היהודית כפי שפירשו אותה וישמו אותה הרשויות הרבניות והקהילתיות שלהן.

האמנציפציה המירה את המצב באופן קיצוני. יהודים כפרטים נכנסו למסגרות החוקים, השפות, המיסים, השירות הצבאי ומוסדות החינוך של המדינות המודרניות. האוטונומיה של קהילות יהודיות הוגבלה לענייני דת בלבד, וההלכה פסקה מלנהל את חיי היהודים, מלבד בתחומים מסוימים של חיי הפרט שהותרו על פי חוקי המדינה ומתוך בחירה, למשל, בנושאים כמו נישואין וקבורה. חשוב מכל, הקהילה פסקה להתנהל כסוכן משפטי או כלכלי המתווך בין הפרט היהודי לבין רשויות השלטון, כמו למשל, בתחום החשוב עד מאוד של מיסוי.

דגמים של אמנציפציה יהודית

תנאים בסיסיים אלה התקיימו בכל הארצות בהן ישבו יהודים. אף על פי כן, בכל אותן ארצות התאפיינו ישוב העיקרון של שוויון זכויות האזרח בדרגות שונות של ליקויים. הנתונים להשגת אמנציפציה מלאה היו שונים מקהילה לקהילה, כמו גם השאיפות למימוש הדקויות השונות של מעמד אזרחי. פרספקטיבה השוואתית חושפת מגוון דגמים.

הדגם העיקרי של אמנציפציה יהודית נחקק על ידי מועצת המהפכה הצרפתית בשנת 1791 וקבע שוויון אזרחי ליהודים תושבי צרפת על פי העיקרון שיש להעניק ליהודי כיחיד את מלוא הזכויות והחובות האזרחיות, וליהודים כקולקטיב אך ורק הכרה כקבוצה דתית. חוק זה הפך להיות הדגם המוביל במדינות מרכז אירופה ומערבה במהלך המאה ה-19.

לעומת זאת, דגם אחר של אמנציפציה התפתח במזרח אירופה במאה העשרים. על פי התנאים של הסכמי השלום לאחר מלחמת העולם הראשונה ועם ייסוד מדינות מזרח אירופאיות חדשות - כמו פולין שאוכלוסייתה היהודית מנתה כשלושה מיליון איש - ניתנו ליהודים זכויות קולקטיביות כמיעוט; כלומר, בנוסף לשוויון הזכויות שהוענק לפרטים, הכירה המדינה בזכויות של אוטונומיה תרבותית, שכללו גם תחומי שפה וחינוך. המאבק הסיזיפי למען מימוש זכויות מיעוט אלה, כמו גם למען זכויות פרט, תסכל את החיים הקהילתיים היהודיים בארצות אלה בתקופה שבין מלחמות העולם. למרות כישלונה של פולין, בפרט, לממש את מתן זכויות המיעוט, פעלה למעשה הקהילה היהודית כמיעוט אתני-תרבותי בתוקף רצונה ומשאביה העצמאיים. הקהילות בארצות כגון פולין וליטא, שימרו את שפותיהן, בעיקר יידיש אבל גם עברית, פיתחו מוסדות חינוך ותרבות, ואף קיימו מפלגות-פוליטיות יהודיות שפעלו בזירה הפוליטית של המדינה. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התאפיינו קהילות יהודיות אלו בקיום מסגרת רחבה מאוד של אוטונומיה אתנית-תרבותית לצד רמה נמוכה של קיום זכויות פרט אזרחיות עקב הפרתן בשל התגברות האנטישמיות וכישלון המדינה להשתית משטר דמוקרטי יציב השומר על זכויות כל אזרחיה.

הדגם המתואר לעיל עומד בניגוד בוטה לדגם נוסף של אמנציפציה יהודית, גם הוא במזרח אירופה. הכוונה לדגם שיצרה המהפכה הקומוניסטית הרוסית ב-1917. ליהודים בברית המועצות אכן הוענקו זכויות אזרח, אך רק כפי שהובנו ובאו לידי ביטוי תחת משטר קומוניסטי. יחד עם זאת נשללו מהיהודים באופן שיטתי לא רק זכויות כמיעוט לאומי, אלא אף זכויות לקיים חיים דתיים ופעילויות קהילתיות אחרות שמהן נהנו יהודים בכל שאר מדינות העולם. אפשר לומר שהמקרה של יהודי ארצות האסלאם מהווה דגם אחר. דגם זה מתייחד בכך

שהיה במידה רבה פועל יוצא מהשפעת הקולוניאליזם של מדינות אירופה, בייחוד של צרפת. לתהליך זה התלוותה פעילותם החינוכית והמדינית של ארגונים מסוימים שנוסדו על ידי קבוצות עילית בקרב יהודי אירופה, בייחוד אגודת אליאנס ישראלית אוניברסאל (כל ישראל חברים). הדוגמה המובהקת ביותר הייתה יהדות אלג'יריה שנשלטה על ידי צרפת מאז 1830, ושבה יושבה אוכלוסיה של צרפתים. ב-1870 הוענק ליהודים באלג'יריה מעמד אזרחי שווה לצרפתים, אך נבדל מרוב המוסלמים. בדרך זאת, שהייתה שונה מדרכי תהליך האמנציפציה באירופה, התקדמות יהודי ארצות האסלאם לקראת שוויון זכויות לא התבטאה בהשתלבות בחברת הרוב, אלא במעין הסתנפות אזרחית ותרבותית לגורם האירופי-קולוניאלי. היה לכך מחיר כבד, כי התפתחה עוינות כלפי היהודים מצד הרוב המוסלמי; עוינות שהתעצמה ככל שהרוב הזה ניהל מאבק לאומי למען עצמאות, והוחרפה עקב הזדהות המוסלמים בכל מדינת המזרח התיכון וצפון אפריקה עם מאבק ערביי פלסטינה נגד הציונות, וביתר שאת עם מאבק מדינות ערב כולן נגד ישראל.

הדגם המוצלח ביותר של אמנציפציה היה זה שחל בבריטניה על רקע התפתחות המשטר הדמוקרטי-פרלמנטארי של המדינה. דגם זה התאפיין בהתקדמות הדרגתית לקראת שוויון זכויות מלא שהושג עוד לפני המאה העשרים, כאשר השלב האחרון קשור בעניין סמלי בלבד - מתן הזכות ליהודי, אשר זה עתה נבחר לפרלמנט, לתפוס את מושבו מבלי להישבע "על פי אמונתו האמיתית של נוצרי". הדגם הבריטי שימש תקדים ובסיס חוקתי למתן שוויון אזרחי למהגרים היהודיים שהגיעו לארצות הברית של אמריקה ולארצות אחרות שקמו מתוך המסגרת הבריטית אימפריאלית, ביניהן קנדה, דרום-אפריקה ואוסטרליה. כתוצאה מכך אפשר לתאר את התהליך בארצות ה"עולם החדש" כדגם של "בתר-אמנציפציה". חשוב מאוד להבין את השוני בין הוויית היהודים במדינות "העולם החדש", בהן נמצא רוב יהודי התפוצות בימינו, לעומת ההווייה ההיסטורית של יהודי אירופה. יהודי קהילות "העולם החדש" לא היו צריכים להתמודד עם מאבקים פוליטיים וחוקתיים קשים ועם ויכוחים ציבוריים סוערים בעד ונגד העיקרון שלפיו מגיע ליהודים שוויון אזרחי; תורשה שהזינה בהמשך הזמן ניסיונות חוזרים ונשנים של גורמים אנטישמיים בארצות אירופה לפגוע בזכויות האזרחיות של היהודים ואף לבטלן לחלוטין.

אפשר לסווג כקהילות "בתר-אמנציפציה" של העולם החדש גם את הקהילות היהודיות באמריקה הלטינית. תנאים של טרום-אמנציפציה חלו, אמנם, על היהודים הראשונים שהתיישבו באמל"ט בתקופה הקולוניאלית-ספרדית, אלה היו אנוסים שקיימו את יסודות יהדותם בסתר בשל רדיפות של האינקוויזיציה הקתולית. אולם קהילות יהודי אמריקה הלטינית כפי שמוכרות

לנו כיום, בעיקר בארגנטינה, באורוגוואי ובברזיל, התהוו בעצם רק בסוף המאה ה-19 לאחר שמדינות אלה השיגו עצמאות. על כן, צמחו קהילות אלה בתנאים שעונים למעשה על התיאור "בתר-אמנציפציה".

היסוד הוולונטארי של התארגנות קהילות היהודים הנהנים מזכויות אזרח מלאות

בכל ארצות התפוצה בהן נהנים היהודים משוויון מלא כאזרחים, מתאפיינת ההתאגדות הקהילתית בכך שהיא נעשית לחלוטין מתוך בחירה. כלומר, כל אדם כפרט חופשי להחליט אם להשתייך לקהילה היהודית בדרך כלל שהיא או לאו. על בסיס וולונטארי זה נוצרת בכל קהילה וקהילה רשת של אגודות, ארגונים ומוסדות המהווה ביחד את המסגרת הקהילתית. אפשר לסווג את התחומים העיקריים של העיסוק והפעילות הקהילתית כדלקמן:

- תחום הדת המתבטא בראש וראשונה בקהל (congregations) של בתי הכנסת.
- תחום הצדקה, העזרה ההדדית, הסעד והרווחה. תחום זה כולל, בהיבט פנים קהילתי, קשת של שירותים לפרט, החל מקבורה (חברה קדישא) וכלה בפעילויות במרכזים קהילתיים ובמועדוני ספורט, ובהיבט חוץ קהילתי- פעילות רב-גונית למען יהודים במדינות אחרות, במיוחד בכל דבר הקשור למדינת ישראל.
- תחום ייצוגי המתבטא בהתארגנות ממוסדת למען שמירה על שוויון זכויות, הגנה בפני אנטישמיות וטיפול יחסיים טובים עם החברה הסובבת על מורכבותה האתנית ודתית. לדוגמה, וועד שליחי הקהילות של יהודי בריטניה (Jewish Board of Deputies), הקונגרס היהודי הקנדי, ה-Consistoire של יהודי צרפת, הוועד היהודי האמריקני בארצות הברית וארגון ה-Delegacion de Asociaciones Israelitas Argentinas DAIA בארגנטינה.
- התחום האידיאולוגי המתבטא, למשל, בסניפים מקומיים של ארגונים ציוניים בין-ארציים לגוניהם.

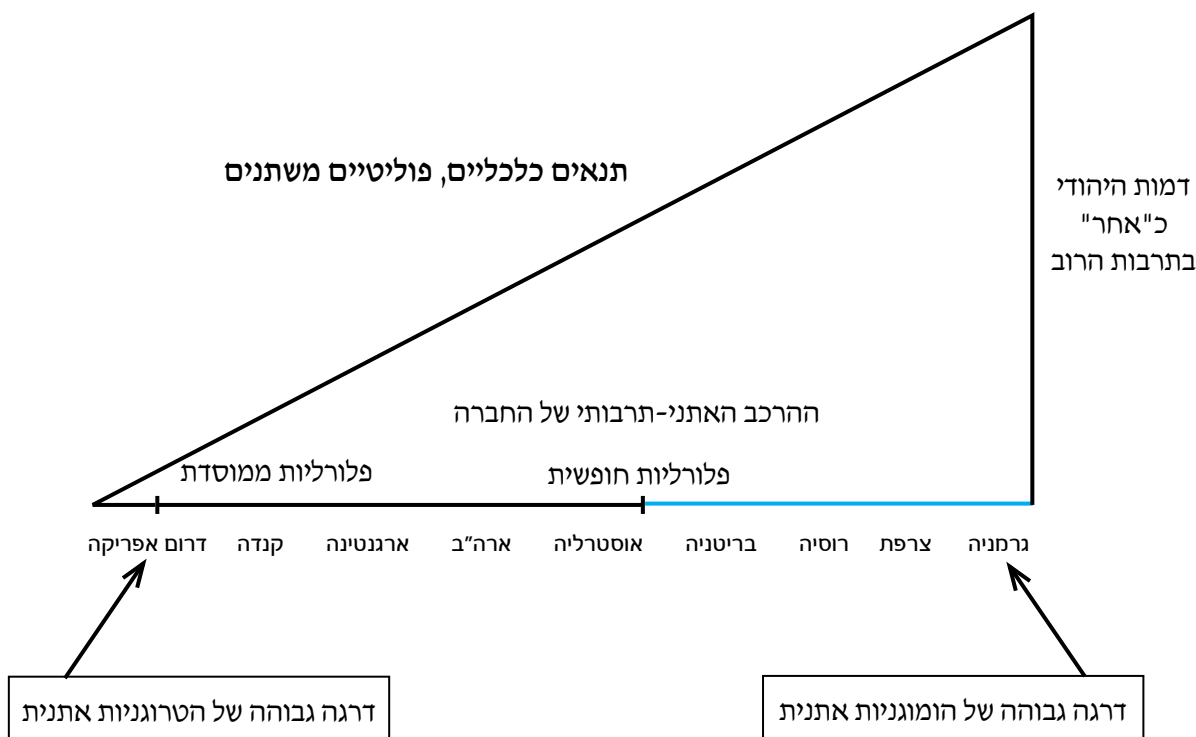
על אף שמקובל להשתמש במושג "קהילה" כאילו מדובר במסגרת כלל-ארצית אחידה - למשל "קהילת יהודי אמריקה" - הרי היסוד הוולונטארי של כל רכיבי ההתארגנות של יהודים גורם לכך, שלמעשה, אין זה אלא מושג מופשט. בשונה ממה שהיה המצב בטרם עידן האמנציפציה, כיום, מלבד הסמכות של חוקי המדינה לגבי חיי הפרט היהודי כאזרח, קיימת רק מעורבות מזערית של השלטונות בענייני ההתארגנות הקהילתית של יהודים. בדרך כלל, מידת המעורבות

שאכן קיימת, הינה פועל יוצא מהאינטרסים היהודיים עצמם, ובעיקר בשני תחומים: האצלה של סמכות למוסדות דת יהודיים בדיני אישות, כגון נישואים וקבורה, ותמיכה כלשהיא בבתי ספר פרטיים יהודיים. על פי רוב, תמיכה זו מתבטאת בכיסוי הוצאות עלות למקצועות שחובה ללמדם בכל בית ספר. לפעמים מתחשבות רשויות מס הכנסה גם בהוצאות של הפרט היהודי השולח את ילדיו לבית ספר פרטי מכיוון שבכך נחסכות הוצאות המדינה בעבור החינוך הממלכתי של אותם ילדים. מעבר לעניינים אלה, מעורבות המדינה בחיי הקהילה של היהודים תלויה בנורמות שקיימות באותה מדינה ביחס לגייטמיות של מה שמכונה "רב-תרבותיות", נושא שנעשה חשוב מאוד בימינו ומעסיק את מנהיגי רוב הקהילות היהודיות בעולם. בהקשר זה, יש להבחין בין השימוש במושגים "רב-תרבותי" (multicultural) ל"רב-תרבותיות" (multiculturalism): כינוי מדינה כ"רב-תרבותית" משמעותו- לתאר אותה כמורכבת מהרבה קבוצות אתניות-תרבותיות. לעומת זאת, כינוי מדינה או ממשלה כדוגלות ב"רב-תרבותיות" משמעותו - לאפיין אידיאולוגיה או מדיניות ציבורית הנותנת לגייטמציה, ובמידה כלשהי אף תמיכה, ליותר מתרבות-אתנית אחת.

התומכים ברב-תרבותיות טוענים שריבוי התרבויות מעשיר את חיי כלל האוכלוסייה ומועיל לתפקוד התקין של המדינה המודרנית, וכי הזכות של כל פרט לשמר את תרבותו שלו הינה השלמה הכרחית לזכויות האדם. לעומת זאת, מבקרי הרב-תרבותיות טוענים שיש במדיניות זו הפרה של תחושת האחדות הנחוצה לתפקודה התקין של המדינה ולרווחת אוכלוסייתה. בזירה הפוליטית, קיימת המחלוקת סביב השאלה של זכות המדינה לאסור מנהגים תרבותיים מסוימים הנראים לדעת הרוב כסותרים את ערכיה היסודיים ביותר. בדרך כלל מתמקדת המחלוקת במנהגים ייחודיים, כגון פוליגמיה, מילה, היחס לנשים, ודברים המסמלים את הבידול התרבותי, כגון כיסוי ראש מסוימים. ברמה סוציו-פילוסופית עמוקה יותר, מגוון הדעות נע בין רלטיביזם תרבותי קיצוני, אשר מתייחס לערכים ומנהגים של כל התרבויות כשווי ערך בקצה האחד, לבין ההתעקשות העקרונית על ערכים מוחלטים מסוימים הנחשבים כמחייבים לכול בקצה האחר.

גורמים המשפיעים על מעמד קהילות היהודים בתפוצות

נקודת מבט השוואתית על מעמדן של קהילות יהודיות ברחבי התפוצה מחייבת תחילה הבנה של החברה הסובבת אשר בה מוצאים עצמם היהודים. הגורמים העיקריים אשר יש להתייחס אליהם מתוארים בתרשים הבא:

ניצב המשולש מייצג את הגורם התרבותי-הפסיכולוגי **היסודי** הנוכח בכל מערכות היחסים של כל חברות הרוב כלפי היהודי - תפיסת היהודי כ"האחר" במובן כל שהוא. בתחום היחסים עם חברת הרוב, יש הרבה מן המשותף בין כל קהילות היהודים בתפוצות של ימינו. בין המאפיינים המשותפים הללו נכללת ההתייחסות המתמדת ליהודים כאל "האחר" הדתי ו/או האתני. בתבנית הקונספטואלית המוצעת כאן, היחס הזה כלפי היהודי כ"אחר" מוצג כ**גורם קבוע** המשפיע על מעמד היהודים בכל מקום בו תרבות הרוב יונקת מדת הנצרות או (אמנם בגוון אחר של יחס מפלה) מדת האסלאם. לשנאת היהודים לדורותיה, המוכרת כ"אנטישמיות" בעידן המודרני, יש השפעה מכרעת על עיצוב דמותו של היהודי כ"אחר", אם כי היום השפעתה מתאזנת הודות לנפישות יחס חיובי כלפי היהדות ויהודים. דיון היסטורי ואנליטי בתופעת האנטישמיות חורג ממסגרת חיבור זה. נסתפק רק בציון העובדה שבכל מדינה ומדינה הדימוי השלילי של היהודי בסמלי תרבות מתאפיין לרוב בתת-מוטיבים ייחודיים אשר צובעים בגוונים שונים את התדמית האוניברסאלית של היהודי כ"אחר" המובהק.

יְתָר המשולש מייצג את התנאים הפוליטיים והכלכליים המשתנים בהם נתונה אוכלוסיית המדינה. תנאים אלה מושפעים מגורמים, כגון החוקה של המדינה, שיטת הבחירות, יחס המדינה לדת, התפתחויות בכלכלת המדינה, כמו גם הנורמות הפוליטיות-תרבותיות הקובעות את המידה של אכיפת "שלטון החוק" בפועל. גורמים אלה נתונים להתפתחויות ולשינויים במשך הזמן. בהקשר ההיסטורי של תנאים משתנים אלה יש להבין את המצב המשתנה של כל קהילה וקהילה יהודית בתפוצות.

בסיס המשולש מייצג את **הדיוקן האתני-תרבותי** המקורי והמשתנה של החברה והאופן בו המדינה מתייחסת לאותו הגיוון האתני ותרבותו. **בסיס זה קובע את השלב המעצב בייסודה של הקהילה היהודית ואת מהלך התפתחותה.** לגורם זה יש השפעה מכרעת על המעמד הקולקטיבי של כל קהילה וקהילה ברחבי התפוצה, וכתוצאה מכך גם על הדימוי העצמי של היהודים. לפיכך, **גורם הדיוקן האתני-תרבותי הוא מוקד המסגרת הקונספטואלית המוצעת בחיבור זה כבסיס לפרספקטיבה השוואתית על מעמד הקהילות היהודיות בתפוצה היהודית בת זמננו.** התרשים ממצב על בסיס זה את המדינות השונות הנידונות במאמר זה.

סוגים של פלורליות אתנית-תרבותית

בעבר התקיימו מספר קהילות יהודיות בארצות שהיו הומוגניות (אם כי לא באופן מוחלט) מהבחינה האתנית, למשל, בגרמניה ובצרפת. לעומת זאת, היום כל הקהילות היהודיות הגדולות פועלות בקרב חברות המתאפיינות במידה רבה של פלורליות אתנית (כלומר - ריבוי קבוצות אתניות-תרבותיות). מגמה זו נובעת מזרם הגירה מתגבר, לא רק מאירופה לארצות "העולם החדש", כגון ארצות הברית, אלא גם מאפריקה ומאסיה אל אירופה. תיאור רמתה ואופייה של הפלורליות מאפשרת השוואה מאלפת בין קהילות יהודיות שונות. ניתן לשרטט רצף תיאורטי, החל בקוטב האחד שאפשר לכנותו "פלורליות חופשית" וכלה בקוטב האחר, הנקרא "פלורליות ממוסדת". מדינה המתנהלת על פי הדגם של פלורליות חופשית מתייחסת בניטרליות למציאות של קיום קבוצות אתניות ואינה כופה הבחנות אתניות-תרבותיות. יחד עם זאת, מדינה שכזו גם אינה מביעה מורת רוח כלפי השלמה אתנית תרבותית (למשל, בתחום של חינוך והוראת לשונות בבתי הספר) כל עוד השלמה זו אינה נעשית על חשבון המדינה. לעומת זאת, מדינה המתנהלת על פי הדגם של פלורליות ממוסדת מתאפיינת במיסוד של הבחנות בין הקבוצות האתניות השונות, אם בכוח הכפייה של חוקי המדינה ואם על ידי נורמות מושרשות ומקובלות בפועל (או שתיהן גם יחד). ניתן למקם בקוטב הזה את מדינת פולין, בה שכנה הקהילה היהודית

החשובה ביותר בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. לעומת זאת, כבר באותה תקופה ניתן למקם את ארצות הברית של אמריקה במקום קרוב לקוטב של פלורליות חופשית.

קהילות יהודיות במצב של פלורליות אתנית-תרבותית חופשית

התפתחות החברה בארצות הברית מהווה דוגמה מובהקת ביותר להיווצרות דגם המתקרב לקוטב הפלורליות החופשית. להתפתחות זו הייתה השפעה גדולה על מעמד היהודים כישות קיבוצית באמריקה. הקהילה היהודית בארצות הברית, המונה כ-5,200,000 נפש, היא הגדולה שבקהילות היהודיות בתפוצה היהודית בת זמננו, ומעמדה משמש, אפוא, תקן עיקרי שכל שאר הקהילות נמדדות ונבחנות על פיו.

כפי שכבר צוין לעיל, יהדות ארצות הברית התפתחה בתנאים של בתר-אמנציפציה. כלומר, בשונה מהנסיבות בארצות אירופה, כמעט מראשית הגעתם של יהודים לא היה צורך להיאבק למען אמנציפציה, ובהמשך היה פחות צורך להיאבק כנגד כוחות אנטישמיים שביקשו להחזיר את הגלגל אחורה ולבטל את האמנציפציה. לפיכך, מההתחלה, נהנו יהודי ארצות הברית מזכויות אזרח, אך יחד עם זאת קיבלו ברצון את מרותה התרבותית של החברה, שהייתה בעיקרה דוברת אנגלית ופרוטסטנטית. ארצות הברית נוסדה על עקרונות חוקתיים שהפרידו בקפדנות בין המדינה לדת. לעומת זאת, הנוהגים המקובלים של החברה האמריקנית כבדו הזדהות דתית נוצרית ואף עודדו אותה. כך תמיד היה. כבר באמצע המאה ה-19, כאשר המלומד הצרפתי המפורסם, אלכסיס דה-טוקוויל, בחן את אופי החברה בדמוקרטיה האמריקנית, הוא מצא כי היא מתאפיינת בדתיות מובהקת. על רקע זה נכללה הדת היהודית בהכרה ובכבוד הרב שרוחשת החברה האמריקאית לדת בכלל. הכרה זו מתבטאת באימרה הנפוצה שכל בני ארצות הברית יונקים ממורשת "יהודו-נוצרית" חובקת כל.

בנסיבות אלו, ייצוג-עצמי כעדה דתית המקבילה לעדות הדתיות הנוצריות שימש כאמצעי המתאים ביותר ליהודים. זאת גם הסיבה שהמציאות ההיסטורית והתיאולוגית של היהדות כדת אתנית מיסודה טושטשה, כדי שמידת האתניות בדת היהודים לא תיראה כשונה וחורגת ממידת האתניות הכרוכה, למשל, בקתוליות של האירים-האמריקנים או האיטלקים-האמריקנים.

גלי ההגירה הגדולים לאמריקה, בעיקר מאירופה (כולל הגירת יהודים), הפכו את האוכלוסייה בארץ זו להטרוגנית יותר ויותר. בראשית המאה העשרים הייתה ציפייה כי תהליך "כור ההיתוך" ייצור חברה הומוגנית מבחינה תרבותית ואזרחית וימחק את ההבחנות האתניות. הרעיון של

"פלורליזם תרבותי" התעורר רק במהלך המאה העשרים, כאשר התברר כי נשמרות ההבחנות האתניות. אבל אלה שדגלו ברעיון זה לא התכוונו לאוטונומיה תרבותית מקיפה בתמיכת המדינה, אלא רק להכרה בערך המוסף של השלמה אתנית-תרבותית מתוך בחירה. תפיסה זו צברה תנופה עקב מגמה חדשה של חיוב-עצמי מופגן שביטא הציבור האפרו-אמריקני במהלך מאבקו למען זכויות אזרחיות מאמצע המאה העשרים.

הצלחת המאבק האפרו-אמריקני הצמיחה מדיניות ממלכתית של "אפליה מתקנת". מנקודת הראות של היהודים היו לכך חסרונות וגם יתרונות. מחד גיסא, פגעה מדיניות זאת בעיקרון שקידום השכלתי וכלכלי ניתנים אך ורק בזכות כישרון אישי; עקרון שתרם רבות לרווחתם של היהודים ולניעותם כלפי מעלה בסולם חברתי. מכיוון שיהודי אמריקה כבר היו מעורים היטב בתוך המעמדות הסוציו-אקונומיים הגבוהים של החברה, התייחסו אליהם כשייכים לאלה אשר "יש להם" ("the haves") לעומת אלה אשר "אין להם" ("the have-nots"). מאידך גיסא, גברה הלגיטימציה לייצוג העצמי של הקהילה היהודית כישות בעלת מאפיינים אתניים ולא רק דתיים. מודעות אתנית זו כללה תחושת שייכות ל"עמיות" היהודית ("peoplehood") בכלל והזהרות עם מדינת ישראל בפרט.

לסיכום, ניתן לתאר את ההשפעה המעצבת של הפרופיל האתני-תרבותי המשתנה הזה (הבסיס של המשולש בתרשים לעיל) כך: הקהילה היהודית זכתה למעמד מקובל ומכובד כעדה דתית, המוכרת כבעלת מגוון תפקודים אתניים-תרבותיים, החל מחינוך יהודי פרטי וכלה בשתדלנות פוליטית המונעת על ידי הזדהות עם עמיות היהודים ברחבי העולם ובעיקר במדינת ישראל. תפקודים אלה נהנים מלגיטימיות על בסיס ההכרה שהיהודים מקיימים אותם מתוך בחירה, ושהם משלימים, ולא מחליפים, את ההתנהלות האזרחית והתרבותית של כלל החברה האמריקנית. ניתן לטעון שמקרב יהודי התפוצה בת זמננו, יהודי אמריקה הם החופשיים והמשולבים ביותר בחברת הרוב, הן כקהילה והן כאזרחים פרטיים. בין גילויי התופעה הזאת יש להזכיר את ההתחשבות הממלכתית במועדים של חגי היהדות, וגם את המזיגה של הרבה ביטויים ייִדיִשְׁאִים, כמו גם מאכלים יהודיים טיפוסיים, לתוך רקמת התרבות האמריקנית. מספר גורמים נוספים הקשורים להתפתחות הפרופיל האתני-תרבותי של ארצות הברית תרמו לקהילה היהודית "לחוש בבית". גורם אחד הוא **האופי האמנתי של התודעה הלאומית האמריקנית** שאינה מתבססת על נאמנות לקבוצה אתנית אחת בלבד, אלא על פטריוטיזם מקומי ונאמנות לחוקת המדינה המבטיחה זכויות אדם בסיסיות. נוסף על כך **ההפרדה החוקתית בין דת ומדינה** תורמת גם היא להכללת היהודים בזהות לאומית אמריקנית חובקת כל. גורם חסר תקדים אחר שהעצים את מעמדם של יהודים אמריקנים הוא **המערכת הפוליטית**

הדמוקרטיה האמריקנית כמדינה פדרטיבית הקובעת את הרכב הרשות המחוקקת (הסנאט ובית הנבחרים) ותולה את בחירת הנשיא האמריקני בחבר אלקטורים (electoral college). הניצחון של מועמד אחד בכל מדינה ממדינות הפדרציה מעניק לאותו מועמד את קולות כלל צירי חבר האלקטורים העומדים לרשות אותה המדינה בה זכה. רצה הגורל שהיהודים יהיו מרוכזים בעיקר באותן המדינות (במיוחד ניו יורק, וקליפורניה) שיש להן את המספר הרב ביותר של צירים בחבר האלקטורים. משום כך, מדינות אלה הן, בדרך כלל, החשובות ביותר בבחירות הפדראליות. נוסף על כך יש משקל רב לפעילות ההתנדבותית של יהודים בפוליטיקה, לא רק כיחידים, אלא גם במסגרות של שתדלנות פוליטית מאורגנת. נסיבות אלה מעניקות ליהודים מידת השפעה מרובה ביחס למספרם באופן שאין לו אח ורע באף קהילה יהודית אחרת בעולם.

המתואר לעיל מהווה רקע להבנת מאפיינים אחרים של יהדות אמריקה הראויים לציון. ראשון מבין מאפיינים אלה הוא המבנה הארגוני המבוזר והמגוון של הקהילה. יש מי שתיאר זאת כ"כאוס מאורגן" (organized chaos). תיאור זה מיוחד ליהדות ארה"ב בלבד כי בארץ זו מעולם לא נוסדה רבנות ראשית, ולא נוצר ארגון גג מייצג, כגון ועד שליחי הקהילות של יהודי בריטניה (Board of Deputies), או הקונסיסטוריה היהודית (Consistoire) של יהודי צרפת (לדוגמאות אלו נתייחס בהמשך). תחת זאת קיים מגוון של ארגונים חופפים, ולעיתים יריבים, הטוענים למעמד מייצג. ביניהם נמנים הוועד היהודי האמריקני (American Jewish Committee) והקונגרס היהודי האמריקני (American Jewish Congress), ובתחום הדתי-ארגוני הנהגה רבניים וחילוניים של מגוון זרמי היהדות - הזרם האורתודוקסי (על כל גווניו), הקונסרבטיבי, הרפורמי והרקונסטרוקטיבי הקטן (Reconstructionist Judaism).

יש לציין שמצב של "כאוס מאורגן", אינו הופך בהכרח את החיים היהודיים לחסרי יעילות ארגונית. אדרבא, בפועל "פדרציות קהילתיות" (Community Federations) שהוקמו בכל הערים הגדולות הפכו להיות המחוללים והמתאמים של חיים אתניים-דתיים עשירים, ומגוון הארגונים היהודיים הצליחו לאחד יהודים למען נושאים ומיזמים בעלי חשיבות עליונה, החל מתמיכה בישראל וכלה בתמיכה בזכות היציאה של יהודים מברית המועצות לשעבר והעלאת יהודי אתיופיה לישראל.

למדיניות הפרדת דת ומדינה בארה"ב, אשר תמיד זכתה לתמיכה מוצקה של היהודים, יש השלכות חשובות על חינוך יהודי אתני-דתי. כלומר, היהודים אינם יכולים לדרוש מהמדינה לתמוך כלכלית בבתי ספר יהודיים (Day Schools) או לזכות בהנחות מס עבור פעילותם העצמאית בתחום. לכן נופל נטל כבד זה על כתפי הקהילות היהודיות. מצב זה, וכן גם העובדה

שיהודים רבים מעדיפים לשלוח את ילדיהם למערכת החינוך שמציעה המדינה, גורמים לכך שאחוז נמוך למדי של ילדים מתחנכים בבתי ספר יהודיים. לפי אומדנים שנעשו על ידי "המכון לתכנון מדיניות העם היהודי" בשנת 2007, רק 25% - 26% מכלל התלמידים היהודיים בארה"ב התחנכו בבתי ספר יהודיים, לעומת 55% בקנדה, 65% באוסטרליה ו-50% - 55% בארגנטינה.

פלורליות אתנית ממוסדת: השוואה בין יהדות קנדה לבין יהדות ארה"ב

רק מספר קטן של קהילות מתקיימות בארצות שכופות וממסדות פלורליות או דואליות, אתנית. לדוגמא - הקהילה היהודית הקטנה שחיה בבלגיה, מדינה הממסדת דואליות תרבותית ופוליטית של דוברי צרפתית ודוברי פלמית. כן גם קנדה, המקיימת בסיס אתני-תרבותי דואלי, ויש בה קהילה יהודית המונה כ-350,000. מספר זה כולל מגזר קטן, אך חשוב, של יהודים דוברי צרפתית מצפון אפריקה; עובדה שחשיבותה גוברת במחוז קויבק במיוחד בשל משקלו של הרוב הדובר צרפתית.

על אף שיהדות קנדה היא בין הגדולות בתפוצות וממשיכה לצמוח, שכנתה הגדולה, יהדות ארצות הברית, מגמדת אותה. כיוון שכך, בעולם היהודי רווחת הנחה מוטעית, שיהדות קנדה אינה יותר מאשר ספח של יהדות ארה"ב. **ב. אין דרך טובה יותר מאשר דיון המשווה בין קהילת יהודי ארה"ב לבין קהילת יהודי קנדה כדי להמחיש את ההבדל בין קהילה הנמצאת בחברה בה נהוגה פלורליות חופשית לבין זו הנמצאת בחברה בה נהוגה פלורליות ממוסדת.**

אכן, לחברה הקנדית יש קווי-אופי של פלורליות ממוסדת בכל הנוגע לשני המגזרים המרכיבים אותה - דוברי צרפתית ודוברי אנגלית. כתוצאה מהשניות הצרפתית-אנגלית מאופיינת קנדה בתמימות-דעים ציבורית גבוהה יחסית, ואפילו במידת-מה של גושפנקה ממלכתית, הפועלת למען שימור מסורות ומוסדות התרבות של כל קבוצותיה האתניות תרבותיות. בין שני המגזרים, הצרפתי והאנגלי הגדול יותר, שוררת יריבות היסטורית, לפיכך לא היו מסוגלים מגזרים אלה, או אף לא מעוניינים להפעיל לחץ מכריע על הקבוצות האתניות האחרות כדי שיתבוללו בתוכם, ובכך נבדלת קנדה מאנגליה וגם מצרפת - שתי ארצות שבהן שררה תרבות שורשית אחת ויחידה. בקנדה לא ניצב האידיאל המכריע של "כור היתוך", כאותו האידיאל שרווח זמן מה בארה"ב. תחת זאת כונה האידיאל הקנדי כיאות "פסיפס קנדי" של שתי תרבויות מייסדות, הצרפתית והאנגלית, שאליהן הצטרפו קבוצות אתניות-תרבותיות רבות, כגון גרמנים, אוקראינים, פולנים, איטלקים ויהודים. אכן, קנדים שמוצאם מקבוצות אלו מהווים בערך שליש מכלל אוכלוסייתה של המדינה.

המחשה של המציאות הקנדית הזאת אפשר למצוא כבר ב-1969 בדין-וחשבון שהכינה "הוועדה הממלכתית לענייני שניות הלשון ושניות התרבות". מחד גיסא, הבהיר הדו"ח כי במישור התשתית והחוקה מייצגת החברה הקנדית דואליזם של שתי הקבוצות האתניות המייסדות ולא פלורליזם של כל קבוצות המהגרים. "יידע-נא המהגר אל קנדה", נאמר בדו"ח, "שהארץ מכירה בשתי לשונות רשמיות, ושיש לה שתי תרבויות עיקריות, אשר הולידו שתי חברות - את חברת דוברי הצרפתית ואת חברת דוברי האנגלית, וזאת בתוך מכלול קנדי המקיף את הכול." מאידך גיסא, מטעים הדו"ח:

אל נא ישתמע מן ההשתלבות בחיי קנדה שפלוני מאבד את זהותו האישית, את סגולותיו המקוריות או את שפת האם, או תרבות האם שלו... שירוש פלוני מכור מחצבתו עלול להחריב היבט אחד של אישיותו ולשלול מן החברה את מקצת הערכים שבהם הוא מסוגל למלא אותה... כל יהיה דבר שנייא את הלא-צרפתים ואת הלא-בריטים מהיצמד אל תרבותם המקורית אפילו אחרי שהשתלבו בחיי קנדה. יש לעודד את ההיצמדות אל תרבות המקור, שכן עשויה החברה ככלל להפיק תועלת מן הדבר.

Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism, Book IV:

"The Cultural Contribution of Other Ethnic Groups", (Ottawa, 1969), pp. 11, 12.

מתוך פרספקטיבה השוואתית אי-אפשר שלא להבחין שאין עוד ארץ כקנדה שבה מעודדים באופן רשמי את הפלורליזם התרבותי, ויש בה גם מיניסטריון לרב-תרבותיות ומועצה מיעצת לרב-תרבותיות. הפרספקטיבה ההשוואתית הזאת מאפשרת לנו לעמוד על קווי האופי הבולטים של יהדות קנדה. לעומת המצב שתיארנו לגבי יהדות ארה"ב, בקנדה נוטים יותר לראות בקהילה היהודית - באופן נורמטיבי - קבוצה אתנית-תרבותית בתוך הלאום הקנדי. בהשוואה ליהדות ארה"ב, העדיפו יהודי קנדה לחנך את ילדיהם בבית הספר היומי המלא, על פני כל הצורות החינוך היהודי המשלים. יתר-על-כן, באחדים מבין מחוזות הארץ זכתה תכנית הלימודים החילוניים של בתי-הספר היהודיים היומיים לסיוע ציבורי. מן הבחינה ההיסטורית היה זה במחוז קוויבק שייחוד "הפסיפס הקנדי" הפלורלי הטביע את חותמו המובהק ביותר על הקהילה היהודית. המיעוט האנגלי במחוז זה אמנם שימש מסגרת-התנייחות תרבותית לכל יהודי קוויבק (מחוץ לספרדיים שביניהם), אולם תוצרי-הלוואי הרב-תרבותיים של השניות התרבותית-צרפתית-אנגלית יצרו סביבה נוחה מאוד להיווצרות חיי קהילה יהודיים יצירתיים.

בארה"ב כבר במאה ה-19 הונחו יסודות מוצקים לארגון הקהילתי ולדפוסי עבודת הקודש של בית-הכנסת הרפורמי, ואילו התפתחות זו לא חלה על יהדות קנדה. מכאן נובעת המסקנה שבסיס המבנה המוסדי של יהדות קנדה היה בעיקרו בבחינת ענף שצמח על עץ יהדות בריטניה,

בדומה לבסיסי המבנה המוסדי של יהדות דרום-אפריקה ושל יהדות אוסטרליה. מכאן גם נובעת העובדה כי בתהליך הקליטה במגזר הדובר אנגלית של הארצות האלה נשארו רוב היהודים הללו, כמוהם כיהודי בריטניה, בתוך מחנה היהדות האורתודוקסית, ולו גם מהבחינה הפורמאלית בלבד.

הבחנה אחרת בין יהודי קנדה לבין יהודי ארצות הברית נובעת מכך שקנדה הוקמה בזיקה נאמנה לכתר הבריטי, במסגרת חבר העמים הבריטי, וארה"ב השיגה את עצמאותה בדרך של מהפכה כנגד האימפריה הבריטית ויצרה אומה אמריקאית על יסוד אמנה חוקתית חדשה. הן דפוסי ההתנהגות הפוליטית והן המבנה המוסדי של יהדות קנדה השתלבו במשטר מדיני שהוסיף לקיים את קרבתו לדפוס המופת הבריטי של דמוקרטיה פרלמנטארי. הגורם הזה הוא אשר קבע כי ליהדות קנדה ייודע משקל פוליטי-קיבוצי הרבה יותר מוגבל משנודע ליהדות ארה"ב. עליונותו החוקתית של הפרלמנט ושיטת הבחירות הבריטית (שלפיה משגר כל אזור בחירה ציר אחד לפרלמנט) לא אפשרו אותה הגדלה של משקל הבוחרים היהודיים המייחדת את שיטת הבחירות האמריקנית. מן הבחינה החשובה הזאת נשאר מעמדם של יהודי קנדה עד עצם היום הזה קרוב יותר למעמד יהודי בריטניה וארצות חבר-העמים הבריטי. למרות המינוח הצפון-אמריקני הטיפוסי, שסיגל לו "הקונגרס היהודי הקנדי", יש לו הרבה יותר מן המשותף עם "ועד שליחי הקהילות" של בריטניה ושל אפריקה הדרומית מאשר עם "הקונגרס היהודי האמריקני".

אף על פי כן אין להפריז בתיאור השוני בין יהדות קנדה לבין יהדות ארצות הברית מפני שמוסדות הקהילה הקנדית מושפעים יותר ויותר ממוסדות השכנה הגדולה. הזרמים הדתיים והפדרציות הקהילתיות בערי קנדה קשורים קשר הדוק למקבילים להם בארצות הברית, ויש ביניהם חילופין הדדיים של מנהיגי קהילה מקצועיים. כמו כן, ככל שיהודי קנדה משתלבים ביתר הצלחה בחברה הקנדית וגם שומרים על עצמאותם האתנית-תרבותית, נראה כי תדמיתם בחברה הופכת להיות חלק בלתי נפרד מהרובד המבוסס ביותר של מגזר דוברי האנגלית. תכניות ממשלתיות לטיפוח רב-תרבותיות מתייחסות כיום בעיקר לשחורים, לאסיאנים ולילידים המכונים כיום "העמים הראשונים" של קנדה. בסופו של דבר, תנאי הקיום של היהודים בחברה הקנדית אינם שונים מהותית מתנאי הקיום של יהודי ארצות הברית השכנה. יש חוקרים הטוענים כי דווקא מפני שהמדיניות של "רב-תרבותיות" הפחיתה את הנפיצות של דעות קדומות גזעניות ואת תחושות הזרות ואי-השתייכות, היא גרמה לכך שמתהווה חברה קנדית פתוחה והומוגנית יותר; חברה שדומה יותר ויותר לאו שבארצות הברית, בה זהות האזרח, גם האזרח היהודי, עוברת מנאמנות לתת-קבוצות אתניות לעיסוק ברווחת הפרט.

הקהילות היהודיות בדרום אפריקה ובאוסטרליה

עיקרי הדברים שנאמרו לעיל על קנדה חלים, וביתר תוקף, על המקרה של דרום אפריקה עד לביטול משטר האפרטהייד בשנת 1994. בהתאם לפריסת הקשת התיאורטית המוצעת כאן לצורך השוואה, יש למצב את החברה, המאוד רב-אתנית של דרום אפריקה, במקום מאוד קרוב אל הקוטב של פלורליות כפויה וממוסדת. אפריקנים שחורים היוו את הרוב המכריע של האוכלוסייה בזמן שהמיעוט של הלבנים שלט ונהנה מזכויות יתר בכל תחומי החיים. בין משוללי הזכויות נמנו גם מיעוטים גדולים של הודים ו"צבעוניים" (בני גזע מעורב). הגזע הוא שקבע בחברה הזאת את גורל האדם מלידה ועד קבורה. מבחינה פוליטית, בשביל הלבנים, ואך ורק בשבילם, הייתה זאת דמוקרטיה פרלמנטארית על פי המתכונת הבריטית, והיהודים היו חלק מקבוצת הלבנים כמעט בכל אשר נגע לזכויות אזרחיות ושותפות בכלכלה, בחיי התרבות ואפילו (אמנם במידה מוגבלת) בפוליטיקה של המדינה.

אכן, מהבחינה האתנית-תרבותית הייתה זאת חברה פלורלית מובהקת; הרי אפילו קבוצת ה"גזע" הלבנה הייתה מחולקת חלוקת-משנה בין אפריקנים דוברי אפריקאנס (ניב מקומי של הולנדית) לבין דוברי-אנגלית. חלוקת-משנה זאת היא שקבעה את מעמד היהודים בחברה, אף במידה גדולה יותר מאשר קבעה החלוקה בין דוברי צרפתית ודוברי אנגלית בקנדה. זהו ההקשר האתני-תרבותי באמצעותו ניטיב להבין את המאפיינים המייחדים את קהילת יהודי דרום אפריקה. ראש וראשון במאפיינים אלה הוא הכרתם האתנית, ללא הכרח בלבוש דתי דווקא, הכרה שמצאה ביטוי בגיבוש מבנה קהילתי מאוד מוצק ומקיף בכלל, ובעוצמת התמיכה בציונית במיוחד. אכן, אין עוד ארץ בה התנועה הציונית השיגה מידה כה גדולה של הגמוניה בחיי הקהילה כפי שהשיגה בדרום אפריקה. תנועות הנוער הציוניות פרחו, ויחסית לגודל הקהילה, אחוז העולים לישראל מתוך בחירה אידיאולוגית הוא בין הגבוהים בעולם - בערך 20,000. גם שיעור הרישום של ילדים ונוער בבתי ספר יהודיים של יום (Day Schools) הגיע לאחוזים הגבוהים ביותר בכל קהילות התפוצה היהודית (יותר מ-85% 2007). יש לציין כי הישג זה מומן על ידי מקורות עצמאיים של בני הקהילה ללא תמיכה משמעותית מהמדינה.

התכונות הללו ממשיכות לאפיין את הקהילה גם לאחר ביטול משטר האפרטהייד וייסוד המשטר הדמוקרטי החדש, בו אין הבחנות על בסיס גזע. כיום מטפחת המדינה תודעה לאומית חדשה ופתוחה לרב-תרבותיות; תודעה שבסמלה הסיסמה הנפוצה - "להיות אומת הקשת בענן" (the rainbow nation). אווירה זאת מיטיבה לקהילתיות היהודית המובהקת כמו גם לשותפות המלאה של יהודים כפרטים בכל תחומי החיים במדינה. יחד עם זאת חרדות

בתחום הכלכלה, ניהול מדיניות של אפלייה מתקנת לטובת השחורים, ומעל הכול, התפשטות הפשע האלים, גורמים להתגברות ההגירה של יהודים, כמו גם של לבנים אחרים. משיא של בערך 118,000 יהודים שחיו בדרום אפריקה בשנות השמונים של המאה העשרים ירד מספר היהודים ל-75,000 בשנת 2008. כמו כן מושפעת הקהילה ממגמות שינוי בדפוסי זהות יהודית באופן דומה מאוד למגמות המסתמנות בשאר ארצות התפוצה. הבולטת בשינויים היא הפנייה ליתר דתיות אורתודוקסית, מגמה שיונקת את חיותה מהעוצמה של הזהות האתנית-ציונית הקיימת בקרב יהודי דרום אפריקה, אך יחד עם זאת תופסת במידה ניכרת את מקומה של התנועה הציונית בחיי הקהילה.

המהגרים היהודים מדרום אפריקה נושאים אתם את התכונות המיוחדות שצוינו לעיל. השפעתם בחיאוק הקהילתיות היהודית במקומותיהם החדשים ניכרת במיוחד באוסטרליה. כיום הם מהווים כבר בערך 10% מכלל היהודים באוסטרליה, המונים בערך 105,00 איש. יוצאי דרום אפריקה נמשכים אל אוסטרליה בעיקר הודות לדמיון שיש בה לתנאי האקלים ולתנאי החיים החברתיים והתרבותיים להם היו רגילים בהיותם חלק מהמגזר דובר- אנגלית בדרום אפריקה.

אולם הפרופיל האתני-תרבותי של אוסטרליה שונה מאוד מזה של דרום אפריקה. בהקשר של הקשת התיאורטית המוצעת כאן לצורך השוואה, יש למקם את החברה בה מוצאת עצמה יהדות אוסטרליה בין בריטניה לבין ארצות הברית, קרוב לקוטב של פלורליות חופשית. מהבחינה ההיסטורית התפתחה אוסטרליה כמעין פרגמנט הנגזר מהחברה הבריטית, אך אוכלוסייתה הורכבה בעיקר ממהגרים בני מעמד הפועלים בבריטניה. אוכלוסיית הילידים, שכוננו aborigines, נושלה, נדחקה לשוליים או הושמדה בידי המתישבים הלבנים.

אוסטרליה הנהיגה מדיניות הגירה מאוד שמרנית כדי לשמור על אופייה הבריטי. מראשית ימי הייסוד של המושבה הבריטית הגיעו אליה גם מעט יהודים מאנגליה. מגמה מובהקת של אנגלו-קונפורמיזם תרבותי אפיינה את היהודים האלה, ולכך התלוותה התאגדות קהילתית רופפת למדי ואדישות או התנגדות לציונות. יחד עם זאת, הגיעו כמה יהודים לדרגות ממלכתיות רמות ביותר, ביניהם סיר אייזיק אייזקס Sir Isaac Isaacs שהתמנה לתפקיד של Governor General (שפירושו ראשות רשמית של המדינה כנציג מלך בריטניה), וג'נרל סיר ג'ון מונש Sir John Monash שהיה המצביא החשוב של הכוחות האוסטרליים במלחמת העולם הראשונה. ההומוגניות הבריטית של אוסטרליה החלה להיחלש רק לאחר מלחמת העולם השנייה, כאשר שעריה נפתחו לרווחה למהגרים מארצות אירופה, ביניהן יוון ואיטליה. גל חדש של יהודים ניצולי השואה היגר, נקלט והשפיע רבות על הקהילה המקומית, במיוחד לטובת דתיות

אורתודוקסית וחינוך יהודי. עקב גלי ההגירה יש הערכה שחמישית מאוכלוסיית אוסטרליה נולדה מחוץ לגבולותיה, כמחצית באירופה (בעיקר בבריטניה), והשאר בארצות אסיה והאזור של אוקיאניה. הגם שהפרופיל האתני-תרבותי הנוכחי של אוסטרליה רחוק מלהיות פלורלי כמו דרום אפריקה או קנדה, רוח חדשה של רב-גוונים תרבותיות החלה לנשב בשליש האחרון של המאה העשרים. אוסטרליה החלה להכיר רשמית בלגיטימיות של פלורליות תרבותית בקרב אזרחיה, וממשלתה הנהיגה תוכנית תמיכה בכך.

אולם יחסית למדינות של קנדה בתחום זה, המדינות האוסטרלית מתונה למדי. כמו כן, בהשוואה לדיון הפוליטי והציבורי הלוהט בדבר העיקרון של רב-תרבותיות המתנהל כיום בבריטניה, העיסוק בנושא זה הינו מתון למדי באוסטרליה. מנקודת הראות של הקהילה היהודית, מידה מתונה זאת של הכרה בזכות של קבוצות אתניות-תרבותיות, כגון יוונים, איטלקים וויטנאמים לשמר יסודות ממורשתם התרבותי עולה בקנה אחד עם האינטרסים של הקהילה היהודית. אכן, מתאפיינת כיום הקהילה ביתר עוצמה ארגונית ובטיפוח תודעה של עמיות יהודית בכלל והזדהות עם מדינת ישראל בפרט. יתר על כן, הקהילה השיגה שיעור גבוה יחסית של רישום לבתי ספר יומיים. לפי האומדן של "המכון לתכנון מדיניות העם היהודי", 65% מהילדים והנוער לומדים בבתי ספר אלה, ובמלבורן-קרוב ל-75% (לצורך השוואה, הנתון המקביל בבריטניה הוא 60%, ובארצות הברית בערך 25%).

בראשית המאה העשרים ואחת, קהילת היהודים באוסטרליה היא בין הקהילות היחידות בתפוצה שהולכת וגדלה. מעמד הקהילה ביחס לחברת הרוב מבוסס היטב ובטוח. היהודים מעורים מאוד לא רק בכלכלתה ובחיי התרבות, אלא גם בפוליטיקה. הדבר אמנם קורה לא לפי המתכונת של ארצות הברית, בה גובר הכוח האלקטוראלי של היהודים מעל ומעבר למשקלם הדמוגרפי הזעיר, אלא לפי שיטת הבחירות האזוריות של בריטניה וקנדה, המגבילה את כוחם למספר קטן של סך כל אזורי הבחירה.

קהילות היהודיות של בריטניה וצרפת: אתגר הרב-תרבותיות

השוואה בין צרפת, בה חיים כ-490,000 יהודים, לבין בריטניה, בה חיים כ-295,000 יהודים, מספקת עוד דוגמא טובה לחשיבות תפקידו של הפרופיל האתני-תרבותי ההולך ומשתנה בקביעת מעמד הקהילות היהודיות. הן בבריטניה והן בצרפת ישנו הרכב אתני-תרבותי בסיסי שקיבע את הדפוסים הראשוניים לאינטגרציה של מהגרים יהודים, ועקב כך גם את המעמד והמבנה של הקהילות היהודיות שבנו היהודים. עם הזמן, הרב-אתניות של שתי החברות

הלכה והתגברה עד שבימינו היא משפיעה באופן מאוד משמעותי על מעמד הקהילות היהודיות באנגליה ובצרפת כאחד.

הקהילה היהודית המבוססת של בריטניה

על אף המשטר המלכותי הרשמי שקיים בבריטניה הרי מדינה זו היא, כידוע, הדגם החלוצי של דמוקרטיה פרלמנטרית. האנגלים היוו תמיד את המרכיב האתני העיקרי והמכריע, אך הכללתם של הסקוטים, הוולשים והאירים בממלכה העניקה לבריטניה אוכלוסייה רב-אתנית עוד לפני גלי ההגירה הגדולים שנמשכו לאורכה של המאה העשרים. המהגרים האלה, בעיקרם, הגיעו מאזוריה האסיאתיים והאפריקניים של האימפריה הבריטית לשעבר, והם אשר הפכו את אוכלוסיית בריטניה לרב-אתנית כפי שהיא כיום; עובדה הניכרת במיוחד בלונדון.

שילוב היהודים ועיצוב מוסדות קהילתם קדמה לשלב הרב-אתני החדש בהיסטוריה של בריטניה. כפי שכבר תואר לעיל בחיבור זה, יהודים השיגו זכויות אזרחיות מלאות בשלבים, תקדים אחר תקדים. מאחר שלאנגליה הייתה (ועדיין יש) כנסייה בעלת מעמד רשמי עדיף - הכנסייה האנגליקנית - הענקת זכויות מלאות לקתולים ב-1829 הייתה תקדים חשוב שפעל לטובת היהודים. הדבר איפשר שוויון אזרחי לבני הדת היהודית וזכות לפתח את חייהם הקהילתיים. חיים אלה כללו מטבעם היבטים אתניים-תרבותיים מעבר ל"דת" במובן הנוצרי של המונח.

בהקשר זה, ולחלוטין על בסיס התאגדות מתוך בחירה, יסדו היהודים ופיתחו את המגוון הרחב של מוסדות קהילתם, מקהלי בתי-כנסת ואגודות חברה קדישא ועד לבתי-ספר ואגודות ציוניות. מעורבות המדינה הייתה ועודנה מזערית; מוגבלת בעיקר במספר נהלים מוסכמים. נוהל אחד הוא מתן הכרה במוסד של רבנות ראשית על אף שהוא מייצג למעשה את ה-United Synagogue שהינו רק אחד ממספר התאגדויות של בתי-כנסת. נוהל אחר מתבטא בהכרה (אמנם בלתי-רשמית) בוועד שליחי הקהילות של יהודי בריטניה (Board of Deputies of British Jews) כגוף המייצג את האינטרסים של הקהילה היהודית ופעילויותיה.

אי לכך מעמד היהודים כקהילה הוא במהותו מעמד של **מיעוט דתי** בדמוקרטיה ליברלית בשלה המעניקה חופש דת ומצפון. המדינה משאירה בידי הקהילה היהודית את ניהול יחסי הגומלין בין האלמנטים האתניים והדתיים הטבועים בזהות היהודים. יחד עם זאת, בעיני היהודים עצמם, קשורה סוגיה זו לטבע הזהות הלאומית הבריטית. עדות לתופעה זו אפשר

למצוא בוויכוח הפנימי על הציונות שליווה את תולדות יהודי אנגליה. להלן עיקרי הפולמוס: לזהות הלאומית של בני הממלכה המאוחדת של בריטניה הגדולה יש לא רק מימד אתני (המכיל אנגלים, סקוטים, וולשים וצפון-אירים), אלא כרוך בה גם מימד כוללני המסומן על ידי התג "בריטי". מכיוון שכך, טענו הציונים שהזהותם האתנית-לאומית היהודית עולה בקנה אחד עם היותם בריטים, לא פחות מאשר הזהותם האתנית של הסקוטים או הוולשים. בניגוד לדעה זו, האנטי-ציונים טענו שהתנאים של מה שכונה בהשאלה "אמנת האמנציפציה" (the "emancipation contract"), מחייבים מבחינה מוסרית את היהודים להשיל כל סממן של לאומיות יהודית ולראות עצמם אך ורק כבני הדת היהודית.

בהקשר היסטורי זה ביססה הקהילה היהודית את מעמדה בחברה הבריטית הרבה לפני שבריטניה החלה לקלוט גלי הגירה חדשים, בעיקר מאסיה, מאפריקה ומאיי הודו המערבית. הנוכחות ההולכת וגדלה של האוכלוסייה החדשה הזאת יוצרת מציאות רב-תרבותית בבריטניה. בטרם נבחן את ההשפעה של מציאות זו על מעמד הקהילה היהודית, נערוך השוואה עם ההקשר ההיסטורי שלפיו ביססה הקהילה היהודית בצרפת את עצמה.

הקהילה היהודית המבוססת של צרפת

בניגוד לאמנציפציה ההדרגתית של יהדות בריטניה, זכו יהודי צרפת לאמנציפציה במעשה חד-פעמי של חקיקה. חקיקה זו נעשתה על ידי מועצת המהפכה הצרפתית ב-1791. היה זה פועל יוצא הגיוני של עקרונות המהפכה אשר שמו קץ לא רק לכתר ולמעמדות האצולה, אלא גם לנאמנויות ולבריתות מקומיות ואזוריות, וגיבשו את הכול מחדש במערכת מדינית ריכוזית מאוד. עקרונות המהפכה גם הולידו את הקביעה המפורסמת שיש להעניק ליהודים "כפרטים-הכול, אך כאומה-מאומה". מעמד מוכר זה של היהודים כקבוצה דתית בעיקרה התחזק מאוד כאשר נחקק בשנת 1905 החוק שהפריד בין דת ומדינה.

המורשת הקולוניאלית של צרפת הייתה שונה מזו של בריטניה. מושבות צרפתיות, בייחוד באלג'יריה, זכו למעמד של מעין איזור מסופח ל"צרפת הגדולה". אופן קליטת המהגרים, וכפועל יוצא גם הרכבה האתני-תרבותי של צרפת, היו שונים מאלו של בריטניה. בצרפת הרפובליקנית, היסוד לאכייה במעמד של אזרח מלא ושווה זכויות לא היה מוצא אתני או גזעי, אלא קונפורמיות תרבותית. באווירה זו עוצבה דמותה של הקהילה היהודית בצרפת. כמו בבריטניה, יכול היה הפרט היהודי לבחור שלא להשתייך לקהילה היהודית מחד גיסא, ומאידך גיסא, שלא כמו הגישה הבריטית הניטראלית והאדישה כלפי ענייניהם הפנימיים של היהודים, השתייכה הריכוזיות הרפובליקנית

של צרפת פיקוח על מוסדות הקהילה היהודית. לכן זכה מוסד הרבנות הראשית לסיוע כלכלי מטעם המדינה, ונוסד ארגון מייצג רשמי של הקהילה היהודית - ה-Consistoire. על אף עקרונותיה החילוניים הנוקשים של הרפובליקה נמצאו בתי-ספר יהודיים ראויים למידה של סיוע מהמדינה, לצידם של בתי-ספר קתוליים פרטיים. בו בזמן, חשו היהודים לחץ מתמיד מצד המדינה שדחף לדכא את גילויי האתניות היהודית ולהפגין הזדהות עם סמלי הלאומיות הצרפתית. זו הסיבה שהתנועה הציונית בצרפת הייתה חלשה בהרבה מהתנועה בבריטניה. מאותה הסיבה, כל המאמצים של העילית המבוססת של יהדות צרפת להזדהות עם יהודים מחוץ לצרפת ולסייע לקהילותיהם - כגון פעילותיה של כי"ח Alliance Israelite Universelle - נעשו ברוח של גאווה לאומית צרפתית ובמגמה להפיץ את השפה הצרפתית ואת תרבותה.

הרב-תרבותיות הצומחת של בריטניה וצרפת

ההגירה רחבת המימדים ממדינות זרות בכלל, והאחוז הגבוה של המהגרים המוסלמים בפרט, משנים את הפרופיל האתני-תרבותי של בריטניה וצרפת ושל מדינות נוספות באירופה. האנגלים אמנם מהווים עדיין את הרוב המוחלט של אוכלוסיית בריטניה, אך במספר אזורים במדינה יש כבר ריכוז בולט של מיעוטים אתניים-תרבותיים, ביניהם מעל למיליון הודים-בריטים, כשלושת רבעי מיליון פקיסטנים, חצי מיליון שחורים מהקריביים וכחצי מיליון שחורים אפריקנים. לא פחות מ-52% מהמאמינים הלא-נוצריים הינם מוסלמים.

ההומוגניות של החברה הצרפתית אותגרה אף יותר על ידי אוכלוסיית המהגרים. ההערכה גורסת שמתוך אוכלוסייה כוללת של כ-58,260,000, בערך 5,864,000 נולדו מחוץ לגבולותיה של צרפת, ועוד 510,000 נולדו בצרפת כנתינים זרים. רובה של אוכלוסייה חדשה זו הינה מוסלמית, בעיקר מצפון אפריקה. אומדן שמרני עומד על כ-4,155,000 איש. (לפי A.L. Hargreaves, Multi-Ethnic France: Immigration, Politics, Culture & Society, New York, 2007, p.31)

כתוצאה ממצאיאות אתנית-תרבותית חדשה זו בבריטניה ובצרפת עלה על פני השטח שיח עז ונוקב אודות רב-תרבותיות. שתי המדינות ניצבות בפני בעיות חמורות הקשורות לכישלונות בתחום האינטגרציה החברתית וחוסר שוויון בגישה להשכלה ולתעסוקה, כמו גם אי-התאמות בין מה שנתפס כמנהגים תרבותיים זרים שנוגדים ערכים מקודשים של חברת הרוב. הדאגה הבסיסית היא זהה: איך לישב שוני תרבותי עם שלמות הלאום. האם על המדינה להגדיר מחדש את עצמה כרב-תרבותית, ואם כן, מה יהיה פירוש הדבר להלכה ולמעשה?

ליבת השיח אודות רב-תרבותיות בצרפת עוסקת ביחס בין פולחן הדת לבין מחויבותה החוקתית של הרפובליקה לחילוניות ממלכתית (laïcité). זו הסיבה שבגללה סממן תרבותי כמו כיסוי הראש הנהוג אצל תלמידות מוסלמיות אדוקות בבתי-ספר של המדינה - הפך לסוגיה כה שנויה במחלוקת שכתוצאה ממנה חל איסור על נוהג זה. העילית הפוליטית בצרפת עדיין אינה רואה בעין יפה ביטויים של תרבויות זרות. היא מניחה שלשם הטמעה תרבותית של מהגרים המגיעים ממגוון רקעים אתניים-תרבותיים, ניתן להסתפק בהנחלת השפה הצרפתית ובהענקת זכויות וחובות אזרחיות שוות.

אם בצרפת ה-laïcité הפך להיות המרכיב העיקרי של ליכוד חברתי, הרי שבבריטניה הסתפחות דתית אינה נחשבת מזיקה. אנגליה משמרת את הראשוניות הממוסדת של הכנסייה האנגליקנית ומכבדת את תפקידיהן החברתיים והמוסריים של הכנסיות. קיום כיסי תרבות של מיעוטים אינו מערער את בטחון העילית הפוליטית הבריטית, הרגילה בהם בשל מורשתה הקולוניאלית. הרי פקידים קולוניאליים שלטו במושבותיהם על ידי שימור הבידול שבינם לבין "הילידים", בעוד שתהליך "תירבות" אותם הילידים נעשה באמצעות אכיפת סדר אזרחי ועיצוב מוסדות לפי דגם מוסדות בריטיים. על רקע זה, הדרך הבריטית הטיפוסית לשילוב מהגרים הייתה סובלנית כלפי מיעוטים אתניים-תרבותיים, אך שימרה את הבידול החברתי וטיפלה בבעיות אינטגרציה באמצעות חוקים המסדרים מה שמכונה "יחסים בין-גזעיים" (race relations) נאותים. דאגתה העיקרית של בריטניה היא לשמר סדר ציבורי ולא דווקא למוסס מיעוטים.

השלכות שיח הרב-תרבותיות על הקהילות היהודיות

יש להבין את מעמד הקהילה היהודית כיום בבריטניה ובצרפת, בהקשר של הפרופיל האתני-תרבותי שתואר לעיל. למציאות הרב-תרבותית ולשיח אודות רב-תרבותיות השפעה דו-משמעית על היהודים. מצד אחד, מכיוון שניתנת לגיטימציה לביטויים אתניים-תרבותיים יהודיים, המימד האתני הטבוע בחיי הקהילה היהודית אינו צריך יותר להיות מוסתר או מוסווה בלבוש דתי לכאורה. עד לגבול מסוים, האינטרס של היהודים בעידוד רב-תרבותיות עולה בקנה אחד עם זה של המוסלמים. למשל, קהילות יהודיות, כמו אלה המוסלמיות, מתנסות מידי פעם בביקורת על מנהגים מסוימים, כגון שיטת השחיטה היהודית הכשרה. המבקרים טוענים ששיטה זאת סותרת נורמות תרבותיות ומוסריות של חברת הרוב. בנוסף לכך, מדיניות של רב-תרבותיות מפגינה חששות של מיעוטים, לרבות המיעוט היהודי, מפני האשמות של נאמנות כפולה.

מצד שני, יהודים רבים נוטים להסכים עם מבקרי המדיניות הרב-תרבותית. הם טוענים שהיא מובילה לרלטיביזם מוסרי השוחק את הסולידאריות הלאומית עד כדי חתירה תחת יסודות המדינה עצמה. הם טוענים עוד שהצבת דרישות רב-תרבותיות קיצוניות לא הדריכה מעולם את דרכם של היהודים אל ההשתלבות בחברת הרוב תוך כדי שימור ייחודם האתנית-תרבותי.

מכיוון שהלגיטימציה של קיום הקהילות היהודיות קדמה להיווצרות המציאות הרב-תרבותית החדשה, ומכיוון שיהודים התבססו והגיעו, באופן יחסי, לרווחה כלכלית ומקצועית, הקהילה היהודית מזוהה עם חברת הרוב יותר מאשר עם מיעוטים שהיגרו לאחרונה. לכן, אופן ניהול מערכת יחסים עם קבוצות אתניות-תרבותיות אחרות הפך להיות מקור לדאגה בקהילות היהודיות. המצב הוא בעייתי מכיוון שהיהודים מזוהים עם מדינת ישראל, בו בזמן שהמוסלמים, שיש להם משקל רב בקרב המיעוטים האתניים-תרבותיים החדשים, הנם שותפים לעוונות הערבית כלפי המדינה היהודית. עוונות כלפי ישראל מצטלבת עם עוונות כלפי יהודים שאינם נתפסים כאחים-קורבניים, אלא כחלק מהרוב המיוחס. תסמונת זו היא חריפה ביותר בצרפת ומתבטאת לעתים אפילו בהתקפות אלימות על יהודים. מצב זה גורם לכך שלא מעט יהודים מאבדים את תחושת הביטחון שהייתה להם כבני-בית בצרפת.

יהדות ארגנטינה: קהילה בתוך חברה פלורלית במדינה חד-תרבותית

מספר היהודים בארגנטינה נאמד בכ-184,000 מתוך 393,000 בכל היבשת של דרום אמריקה, מרכז אמריקה והקריביים. כפי שכבר צוין לעיל, בתקופה הקולוניאלית לא זכתה היהדות לקיום לגיטימי. אולם ההגירה היהודית הגדולה החלה רק מסוף שנות השמונים של המאה ה-19, כאשר ארגנטינה כבר הייתה רפובליקה עצמאית. הם באו בעיקר ממזרח אירופה, אך גם מארצות הבלקן ומצפון אפריקה. בהקשר לפרספקטיבה ההשוואתית המוצעת בחיבור זה, יש מצב פרדוקסאלי במאפיינים של החברה בה מוצאת את עצמה הקהילה היהודית של ארגנטינה. מצד אחד, נחשבת ארגנטינה כמדינת מהגרים מובהקת, מאז כינונה, היגרו לארגנטינה במספרים גדולים, אוכלוסיות בעיקר מספרד ומאיטליה, אך גם מצרפת, מגרמניה, מקרואטיה, מארצות הבלקן וגם מארצות המזרח התיכון. מצד שני, התודעה הלאומית של ארגנטינה מתבססת באופן כמעט בלעדי על זהות ספרדית-קתולית. אמנם, במהלך ההתפתחות ההיסטורית של המדינה נאבק המגזר הליברלי של העילית הפוליטית והחברתית למען יסוד משטר רפובליקני, משוחרר משלטון מלכותי ספרדי-קתולי. כמו כן יש לציין שבזמננו, מאז הדיקטטורה הרצחנית

של השנים 1976-1983, עברה ארגנטינה שינויים רבים; למשל, תיקונים לחוקה בשנות ה-90 ביטלו את הצורך בהשתייכות לדת הקתולית כדי להיבחר לנשיא וסגן נשיא. אף על פי כן נשמרה הקתוליות כרכיב טבוע בתודעה הלאומית. נוצרה זהות לאומית דוברת ספרדית ומקושרת לקתוליות, שלה יש השפעה מובהקת ביצירת תודעה של אחידות והומוגניות ארגנטינאית.

בהשוואה לקנדה, לבריטניה ולצרפת, אין בארגנטינה חשיבות ממשית לשיח בדבר רב-תרבותיות. ברצף ההשוואתי תוצב ארגנטינה לצידה של ארה"ב בקרבת הקוטב התיאורטי של פלורליות חופשית ולא בקרבתה של קנדה בעלת הפלורליות הממוסדת. כלומר, כמו בארה"ב, ראיות כל הקבוצות האתניות-תרבותיות בארגנטינה לשמר את זהותן התרבותית המקורית באמצעים כגון התאגדות קהילתית ובתי ספר. יחד עם זאת, פעילויות אלו מתרחשות מתוך בחירה ומבלי סיוע מטעם המדינה, אך לא התאפשרה תחושת השתייכות ללאום הארגנטינאי המשתווה בעוצמתה לתחושת ההשתייכות של יהודים ללאום האמריקאי.

מהבחינה הזאת, למצבה של קהילה זו יש קווי דמיון המזכירים דווקא את מצבם של קהילות "העולם הישן" האירופאי. תופעה זו משתקפת, בין השאר, בהתפתחות הארגונית של הקהילה היהודית אשר הלכה בעקבות הדגם המסורתי של קהילות יהודי פולין וליטא בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. למשל, בארגנטינה, התנהלו מפלגות פוליטיות יהודיות, בין אם ציוניות או לאו, ביריבות אלקטוראלית במסגרת מוסדות גג של הקהילה בדומה להתנהלותם בפולין וליטא. תופעה זאת לא התקיימה בקהילות דוברות אנגלית בעולם החדש. יתר על כן, בדומה למה שהיה בארצות אירופה, בעיני העילית החברתית והפוליטית הדומיננטית של ארגנטינה העיב צל של ספק על הלגיטימיות שבחיבור בין הזהות היהודית והזהות הארגנטינאית. כלומר, בהווה ההיסטורית של יהודי ארגנטינה לא הייתה יכולת לממש תחושה של שייכות לאומית מלאה יחד עם קיום אתני-תרבותי שונה, באותה מידה כפי שהיא אכן התאפשרה בצפון אמריקה. אם נשווה במבט היסטורי את מצבם של יהודי ארגנטינה למצבם של יהודי צפון אמריקה, נמצא שגבולות הלגיטימיות להיות שונה נטו להיות צרים יותר בארגנטינה.

תרמה לכך העובדה שבארגנטינה לא נוצרה תרבות פוליטית יציבה של דמוקרטיה ליברלית. ההיררכיה של הכנסייה הקתולית נשארת גורם משפיע בליבת התודעה הלאומית הארגנטינאית במיוחד ביחסיה האינטימיים עם העילית הצבאית. דבר זה ניכר היה בתקופת בחירות בהן נבחר חואן פרון בתמיכה מפורשת של הכנסייה, כמו גם בתקופת הדיקטטורה הצבאית של שנת 1966 ובימי הדיקטטורה של השנים 1976-1983, כאשר היררכיית הכנסייה תמכה בגנרלים שהובילו הפיכה צבאית ושיזמו מעשי זוועה נגד הציבור הארגנטינאי.

לפיכך, במידה מסוימת של דמיון למה שעבר על היהודים בתקופה שבין המלחמות בפולין ובמספר מדינות אחרות באירופה, יהודי ארגנטינה נהנו אמנם מזכויות אזרח מלאות, אך סבלו מתוצאות הלוואי של תנאי קיום בדמוקרטיה בלתי יציבה. הציבור הארגנטינאי התנסה בתקופות חוזרות ונשנות של משטר דיקטטורי. בין אלה היו משטרו הפופוליסטי של חואן פרון באמצע המאה העשרים והמשטר הטראומטי של הגנרלים בשנות ה-70 של המאה העשרים; תקופה שבה כאלפיים יהודים צעירים היו בין כ-15,000 קורבנות ש"נעלמו". בנוסף, בתקופה האחרונה אין עוד קהילה יהודית בעולם שסבלה מהתקפה אלימה כמו זו שכוונה נגד בניין ארגון הגג הקהילתי-AMIA - ביולי 1994. כפי שידוע כמעט בוודאות, הייתה זו התקפת טרור שתוכננה על ידי אויבים מזרח-תיכוניים של מדינת ישראל, אך סביר להניח שהיו שותפים מקומיים. הטיפול הלוקה בעניין של הרשויות הארגנטינאיות הבהיר שוב כיצד מעמד הקהילה היהודית בארגנטינה הוא פחות בטוח משאר הקהילות בארצות "העולם החדש".

לאור הנסיבות הללו ניטיב להבין תכונות ייחודיות אחרות ראויות לציון בתולדות קהילה זו. אחת מהן היא עוצמתה הניכרת של ההזדהות האתנית-חילונית בקרב היהודים. תכונה זאת התבטאה בשימור השפה והתרבות היידישאית במשך זמן יותר ממושך מאשר היא נשמרה בקהילות דוברות אנגלית, בקיומם של בתי-ספר יהודיים חילוניים, ומעל הכול, בחיוניות הבולטת של התנועה הציונית לגווניה הרעיוניים. זו גם הסיבה שמספר העולים מארגנטינה לישראל, כ-66,500, הוא בין הגדולים ביותר מכל קהילות העולם החדש. יחד עם זאת, קיומה של ישראל מסייעת ליהודים להיראות פחות שונים ממיעוטים אתניים-תרבותיים אחרים בארגנטינה בכך שהיא מספקת תג זהות של מדינת-אם (madre patria) שחסר היה ליהודים בלבד לפני היווסדה של מדינת ישראל.

בתחום של הדת, עוד תכונה של יהדות ארגנטינה הראויה לציון היא התמדת זיקתה לאורתודוקסיה ביהדות. גל ההגירה היהודי המעצב ממזרח אירופה לא נתקל ביהדות רפורמית ממוסדת כפי שקרה בארה"ב. צורה לא-אורתודוקסיות של יהדות - היהדות הקונסרבטיבית התפתחה רק במחצית השנייה של המאה העשרים, וזאת כתוצאה מיוזמות שמקורן ביהדות ארצות הברית.

בכל זאת, יש להדגיש גם שיהודי ארגנטינה, כפרטים, כמו יהודים בכל מדינה אחרת בימינו, משולבים היטב בחייה הכלכליים, האזרחיים, הפוליטיים והתרבותיים של המדינה. בזכות ההשפעה החזקה של רבנים וארגונים יהודיים צפון אמריקניים, מגמת ההתפתחות הקהילתית היא לעבר אימוץ דפוסי ההתארגנות וההזדהות של יהדות ארצות הברית. הביטוי הבולט ביותר לכך היא הנטייה הגוברת של יתר דתיות. אכן, ברחבי התפוצה היהודית מסתמנת אחידות

הולכת וגוברת בדפוסי ההתארגנות הקהילתיים ואופני ההזדהות של יהודים, ובעניין זה יהדות ארגנטינה אינה יוצאת דופן.

קהילות יהודיות מתחדשות: יהדות רוסית ויהדות גרמנית

יהודי הפדרציה הרוסית יצרו קהילה מתחדשת בתוך אוכלוסייה יהודית אשר מימדיה הדמוגרפיים אינם ברורים בשל ההיקף האדיר של נישואי תערובת. אומדנים משתנים בהתאם לקריטריונים המיושמים על ידי חוקרים שונים כדי לקבוע מיהו אדם יהודי. בהתאם לקריטריון הרחב עד מאוד של חוק השבות הישראלי, זה הקובע שאיש או אישה (או בן או בת הזוג) אשר אימם או סבתם יהודיות, יש ברוסיה כמיליון יהודים. בהתאם לקריטריונים צרים יותר ההערכה היא שיש בה כ-350,000 יהודים.

ברית המועצות הייתה מדינה רב-לאומית בה הרוסים היו דומיננטיים. הפדרציה הרוסית החדשה עדיין מכילה אוכלוסייה רב-אתנית גם לאחר התפרקות ברית המועצות וייסודן של מספר מדינות לאום אתניות-תרבותיות פורשות, כגון אוקראינה ובלרוס. בהקשר ההשוואתי שלנו, ניתן לתאר את החברה של הפדרציה הרוסית כפלורלית מהבחינה האתנית-תרבותית. זאת מדינה בעלת צביון לאומי רוסי הגמוני, אך מורכבת מקבוצות אתניות רבות. בני הקבוצות האתניות האלה מפוזרות ברחבי המדינה, אך יחד עם זאת המבנה הפדראלי מספק יחידות טריטוריאליות בשביל הקבוצות האתניות העיקריות. אולם היהודים אינם אחת מהקבוצות הנהנות מבסיס אתני-תרבותי טריטוריאלי בתוך הפדרציה הרוסית.

בניגוד למצב שהיה בבריה"מ, בה התבטלו כמעט לחלוטין החיים הקהילתיים, היהודים כיום חופשיים, לא פחות מיהודי ארצות הברית, להתאגד במסגרות קהילתיות. לעומת זאת, בשעה שבארה"ב יהודים נתפסים בעיקרו של דבר כקבוצה דתית, הרי יהודי רוסיה, כמו גם בני מיעוטים אתניים אחרים, נתפסים בעיקרו של דבר כבני יחידות לאום. אולם התאמתם להגדרה של שייכות אותנטית לאומה הרוסית, אומה אשר צביונה מוגדר על ידי הרוב האתני הרוסי, אינה מובנת מאליה.

לפיכך, זהותם של יהודי רוסיה מתאפיינת פחות בסממני דת מאשר בתחושת גאווה לאומית ובהכרה שיש להגן על תחושה זו ולכבדה. במובן מה, זהות זו מהווה מענה לתחושת הניכור מהזהות הלאומית-רוסית שנשארת חסומה בפני יהודים. מכאן ניתן להבין מדוע ערכים, כגון איסור נישואי תערובת וקיום מצוות דתיות, אינם עומדים בראש מעייניהם של היהודים, לרבות

אלה הבוחרים להשתייך למסגרת הקהילה המאורגנת המחודשת. תסמונת זו מושרשת בעברה הסובייטי של יהדות רוסיה. בעקבות מלחמת ששת הימים הונחה תשתית להופעתה של מודעות עברית-ציונית חדשה שהובילה להקמת תנועה מחתרנית בעיקרה. תנועה זו החלה את דרכה ביוזמתה של עילית קטנה שצמחה בקרב יהודי רוסיה. עילית זאת שאפה לפתרון בעיית הזהות היהודית המדוכאת באמצעות הדרישה לרפטריאציה, כלומר "החזרה למולדת" הלאומית, שהיא מדינת ישראל. התודעה היהודית המחודשת שנוצרה כבר בתקופת ברית המועצות הלכה והתעצמה ברוסיה בעידן הפוסט-סובייטי בעידוד פעילות חינוכית נמרצת של הסוכנות היהודית-הסתדרות ציונית. לעומת זאת, לאחר שהיגרו כמיליון וחצי יהודים, רובם לישראל, מתחזקת פעילותם של גורמים שאינם דווקא ציוניים, אלא בעיקר דתיים-חרדיים שונים, ביניהם ארגון חב"ד. במקביל, ככל שהמצב הכלכלי והפוליטי משתפר או לפחות מתייצב, נשארת אומנם הזיקה למדינת ישראל יסוד מכובד בזהות של הרבה יהודים, אך הדחף לעלייה הולך ופוחת.

ההתארגנות הקהילתית המתאפשרת כיום מחזירה ליהודים את היכולת, שאבדה להם בתקופה הסובייטית, לבטא את האינטרסים הקיבוציים שלהם. קיימת כיום התארגנות ופעילות קהילתית ענפה מאוד, אם כי מאורגנת לרוב באמצעות יוזמות ותמיכה שמקורן בישראל ובארצות הברית. יש יותר מחמש מאות ארגונים יהודיים ברחבי רוסיה, ויש גם ארגונים כלל-ארציים, כגון הקונגרס היהודי הרוסי שנוסד ב-1996, המנסים לקשר בין הארגונים המקומיים. המוסדות היהודיים החיצוניים הפועלים בקרב יהודי רוסיה כוללים את הסוכנות היהודית, אשר תכליתה לקדם פעילויות תרבותיות וחינוכיות במטרה לעודד ולארגן עלייה לישראל, ואת ה-American Jewish Joint Distribution Committee, ארגון שהחל את פעילותו ברוסיה כבר בשנות ה-20 של המאה הקודמת. מאפיין בולט מאוד של ההתארגנות הקהילתית הוא התפקיד החשוב שממלאים תורמים עשירים פרטיים, המכונים "אוליגרכים", ביניהם כאלה החיים מחוץ לגבולותיה של רוסיה. הם מסייעים בארגון, בניהול ובמימון מוסדות ומרכזים קהילתיים רבים.

הקהילה היהודית המשוקמת של גרמניה

אין עוד קהילה יהודית שעברה שינויי מעמד וטרנספורמציות כה קיצוניות וטראומטיות כפי שעברה יהדות גרמניה במהלך המאה העשרים. לאחר שהיהודים השיגו זכויות אזרחיות ועלו לפסגות של השתלבות בחיים האזרחיים והתרבותיים של המדינה, התנפצו חייהם בידי

השטניות של המשטר הנאצי. הקהילה הקודמת, היצרית והפורחת באופן כה יוצא דופן, עוצבה מתוך אוכלוסייה יהודית שמנתה בערך 600,000 כאשר היטלר עלה לשלטון ב-1933. הקהילה המשוקמת, שמונה בערך 110,000 (המהווה כ-0.12% מכלל האוכלוסייה בת 82 מיליון נפש) נמצאת עדיין בשלב ראשוני של גיבוש. היא מורכבת מאוכלוסיית מהגרים חדשה, רובה מבריה"מ לשעבר וחסר בה כל רקע תרבותי יהודי. רבים מחבריה נשואים בנישואי תערובת או צאצאים של זוגות מעורבים.

מהפרספקטיבה ההשוואתית של קהילות בנות זמננו, המאפיין הבולט ביותר של הקהילה החדשה בגרמניה הוא מעמדה המועדף באופן יחסי על פני מהגרים אחרים וכן התלות הרבה בסיוע הממשלתי. על מנת להעריך את משמעות הדבר, יש קודם כל להסתייע בתיאור התפיסה הגרמנית של מושג האזרחות ושל היחס כלפי מהגרים זרים. כתוצאה מהגירה וכניסה של מיליוני עובדים זרים, בעיקר מטורקיה, הפרופיל האתני-תרבותי של גרמניה הולך ומשתנה. אף על פי כן ממשיכה גרמניה, גם כיום, להגדיר עצמה כמדינת לאום הומוגנית מבחינה אתנית-תרבותית. לעומת בריטניה וצרפת, שבהן רוב המהגרים וצאצאיהם משיגים אזרחות, רוב המהגרים בגרמניה נשארים Ausländer (זרים), והמעמד החוקי של זרים נטולי אזרחות עובר מדור לדור. לאור המצב הזה, לא עומדים בפני המפלגות הפוליטיות בגרמניה סוג הלחצים האלקטוראליים הנוגעים לבעיות של רב-תרבותיות כפי שעומדים בפני המפלגות בבריטניה או בצרפת. גרמניה נשארת באופן רשמי חד-תרבותית, והשיח אודות רב-תרבותיות מתמקד יותר בשילוב המהגרים כפרטים מאשר בשימור שפות ותרבויות המיעוטים.

אזרחות גרמנית נקבעת בעיקר לפי עקרון ה-*ius sanguinis* (מוצא הדם), לכן החוק מעניק אזרחות גם לאנשים ממוצא אתני גרמני ללא קשר למקום לידתם. מלבד העומדים בקריטריון זה, רק יהודים נהנים מתנאים מועדפים המאפשרים כניסה לגרמניה; זאת על פי מכסה מיוחדת עבור יהודים מבריה"מ לשעבר הרוצים לחיות בה. נוסף על כך, על אף שגרמניה, כאמור לעיל, אינה רואה אזרחות כפולה בעין יפה, יש התייחסות חריגה כלפי אלה המוגדרים כ"אישים השייכים לקבוצה היהודית בגרמניה". מכאן האירוניה ההיסטורית, שמלבד היותו של אדם גרמני על פי מוצא אתני, הדרך הבטוחה ביותר לאזכות באזרחות גרמנית היא להיות יהודי. היחס המועדף לקהילה היהודית מתבטא גם במידת מעורבותה של המדינה בענייניה של הקהילה היהודית. יהודי גרמניה מאורגנים ביותר משמונים *Gemeinden*, כלומר קהילות רשמיות, אשר זכאיות על פי חוק לסיוע ממשלתי. גם לגוף המייצג הרשמי של הקהילות (הוא ה-*Zentralrat der Juden in Deutschland*) מתוקצב סכום שנתי נדיב מהממשלה הפדראלית. בין השאר, גוף זה עוסק גם בענייני פיצוי קורבנות השואה. התמודדות גרמניה עם

עברה מתבטאת גם בשיקום בתי הכנסת ובפיתוח במימדים חסרי תקדים של אתרי זיכרון ומוזיאונים יהודיים מקומיים. גם ארכיונים ומרכזי מחקר ולימוד מקבלים סיוע כספי מקרנות ממשלתיות. בנוסף, ארגונים יהודיים חיצוניים היושבים בישראל ובארה"ב מפעילים סניפים בגרמניה, ביניהם ה-Joint Distribution Committee, בני ברית, וההסתדרות הציונית. בשונה מהמצב בארה"ב, המדינה הגרמנית מספקת אישור רשמי להתנהלות הקהילה היהודית ומאצילה סמכויות לקהילה הנוגעות לתנאי החברות בה. הפרט היהודי חופשי לבחור אם להירשם כחבר בקהילה או לאו, אך ברגע שהוא אכן בוחר להצטרף, עליו להיענות על פי חוק המדינה למחויבויות מסוימות, ביניהן תשלומי דמי חברות. תשלומים אלה מתבצעים באמצעות מערכת המיסוי של המדינה. אכן, כפועל יוצא מתחושות האשמה והחרטה הגרמנית לגבי השואה, זוכים היהודים וקהילותיהם בגרמניה ביחס מיוחד. מצדו השני של המטבע, בעיני חברת הרוב דמות היהודי הינה סטריוטיפית ותלושה מן המציאות. דמות היהודי, כפי שמשקפת בסרטי תעודה, במוזיאונים יהודיים, בפרויקטים מחקריים ובדיונים פוליטיים ציבוריים, מתקשרת בעיקרה לקורבנות השואה ולניצולים. היהדות נעשית אקזוטית באמצעות ייצוגים ויזואליים, כגון בתי כנסת, מגילות תורה, פאות וחבישת כיפות. לכך יש להוסיף כי על אף שגילויי אנטישמיות נאסרים בגרמניה, בהקפדה יתרה מאשר במקומות אחרים, עדיין קיימת התופעה, ולא פחות מאשר בארצות אחרות. בסיכומו של דבר, למרות מעמדם המועדף כמיעוט, לא ניתן לומר שיהודים בגרמניה נהנים מתחושת שייכות טבעית כפי שנהנים יהודי אמריקה, אנגליה או אוסטרליה.

הצעת שאלות לדיון

הוראת הנושא של קהילות יהודי התפוצות בימינו, על פי המסגרת הקונצפטואלית המוצעת לעיל, מאפשרת דיון במספר שאלות עקרוניות המעסיקות יהודים בעלי הכרה יהודית עמוקה. למשל, האם יש שוני משמעותי בין קהילה וקהילה בתחום הארגון הקהילתי, בדפוסי זהות נורמטיביים ובחינוך של יהודים? במה מתבטאת תחושת ה"עמיות" המשותפת לכל יהודי העולם מעבר לשוני בין קהילה וקהילה?

ניתן גם להעמיד לדיון שאלות עקרוניות בעד ונגד הרעיון של רב-תרבותיות multiculturalism ובהקשר זה לבקש השוואה בין אופי החברה הישראלית לבין אופי החברות בהן קיימות קהילות התפוצות. האם יש בחברה הישראלית מציאות של **פלורליות** אתנית-תרבותית ממוסדת, או יש בה פלורליות חופשית? האם ישראל צריכה לאמץ מדיניות מפורשת של **פלורליזם** אתני-תרבותי? מה דומה ומה שונה במעמד הקהילות או המיעוטים שאינם יהודים בישראל בהשוואה למעמד

הקהילות או מיעוטים במדינות בהן קיימות קהילות של יהודים: האם חברת הרוב במדינת ישראל צריכה ויכולה להתייחס לקהילות מיעוט בחברה הישראלית כפי שבני קהילות יהודיות מצפים שחברת הרוב תתייחס אליהם?

אוסף זוננפלד - בית התפוצות.

הצעות ביבליוגרפיות

1. על מנת להתעדכן בנתונים בסיסיים ומפורטים לגבי כל קהילה וקהילה מומלץ להיעזר בפרסומי המכון לתכנון מדיניות עם יהודי המקיים גם אתר אינטרנט: <http://www.jpppi.org.il>
  2. כמו כן מומלץ השנתון: American Jewish Year Book בהוצאת הוועד היהודי האמריקני בארצות הברית.
  3. שנה משה, להיות יהודי באלף השלישי: הצעה ל"סדר יום" לימודי במערכת החינוך בישראל ובתפוצות, מכון מופ"ת, תשס"ט 2008. ראו במיוחד פרק ב: "העולם היהודי כיום-התפוצות הגדולות בעולם". ראו גם הביבליוגרפיה ומשאבי ידע באינטרנט, עמ' 361-371.
  4. בנושא של רב-תרבותיות (multiculturalism) יש ספרות ענפה ומורכבת מאוד, אך מעט בשפה עברית. הערך Multiculturalism ב-Wikipedia נותן פתח להכרת הנושא על מורכבותו, אבל מומלצת קריאה ביקורתית. דוגמה לדיון מעמיק בנושא הנוגע לכל המדינות המוזכרות במאמר הזה היא:
Kivisto Peter, Multiculturalism in a Global Society, Blackwell, London, 2002
  5. דוגמה לדיון מעמיק בהקשר של ארצות הברית היא:
Biale David, Galchinsky Michael, Heschel Susan, (eds.) Insider/Outsider: American Jews and Multiculturalism, University of California Press, Berkeley, 1998.
- לדיון ברב-תרבותיות בהקשר של החברה בישראל ראו:
Ben-Raphael Eliezer & Peres Yochanan, Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded, Brill, Leiden, 2005.